

АКСІОЛОГІЯ (від грец. ἀξία — цінність і ...логія) — теорія цінностей, розділ *філософії*, що з'ясовує природу та різновиди цінностей, взаємовідношення між ними (досліджує системи або множини взаємопов'язаних цінностей). А. сформувалася та утвердилася у 20 ст. (початки її становлення — остання третина 19 ст.). «Відкриття цінностей» — одне із найважливіших філос. відкриттів цього періоду. Воно справило вирішальний вплив на гуманітарне мислення і гуманітарні науки 20 ст., наслідком чого стало усвідомлення ролі цінностей в індивід. та сусп. житті. Сучасну філософію та методологію сусп. наук уже не можна мислити без урахування філософії цінностей. Після введення у філософію поняття «цінності», гуманітарні науки почали виокремлювати у своїй галузі проблематику, пов'язану з цінностями: нині говорять про А. соціальну, культурологічну, політологічну, правову і т. п. У сучас. Україні вже існує усвідомлення потреби в дослідж. проблем А., але все ще не перекладені та не опубліковані українською мовою осн. джерела з А., що впливає на якість дослідж. у цій галузі. Однією з проблем є розробка укр. термінології з А. У сучас. укр. мовленні використовують два терміни-синоніми «цінність» і «вартість». Термін «вартість» має деякі свої переваги, але очевидні також незручності, пов'язані з його використанням: осн. семантичне гніздо цього слова не має однокореневих з ним термінів, важливих в А. (і їх введення на основі слова «вартість» набуває ознак штучності) — таких як «оцінювання», «оцінка», «ціннісні орієнтації» тощо. Найважливішим питанням в А. є питання про те, що таке цінність. Сучасна А. постала внаслідок усвідомлення того, що цінність є особл. поняттям і що цьому поняттю в реальності не відповідає жоден різновид об'єктів у традиц. класифікації. Якщо врахувати, що в онтології традиційно виокремлювали такі різновиди об'єктів, як емпіричні (фіз.), психічні та ментальні (поняття, ідеї, теорії тощо), то цінність не можна віднести до жодного із цих трьох класів об'єктів. Першим кроком до розуміння природи цінностей було усвідомлення того, що з'ясування поняття реальності та істини не дає відповіді на питання, що таке цінність. Істина відповідає на питання, яким є те, що існує, якою є реальність. Цінність відповідає на питання, яким щось повинно бути. Скільки б ми не досліджували те, що існує фактично, ми не зможемо відповісти на питання, що повинно існувати. Якщо ми кому-небудь говоримо, що він повинен діяти чи поводитися так-то і так, то питання про істинність сказаного нам не постає: адже істина — навіть якщо не слідувати розумінню істини на основі концепції відповідності (див. [Істина](#)) — все одно передбачає певний спосіб узгодження з реальністю. Тим

часом цінність містить у собі спонуку узгоджувати реальність зі змістом цінності. Відкриття неможливості вивести з опису того, що є, що існує (і навпаки), належить британ. філософу Д. Г'юму і стало відомим під назвою «закон Г'юма». Ця різниця між істиною і цінністю стала відомою як проблема «фактичного — ціннісного» (англ. value-fact problem).

У філософії 20 ст. робилися і робляться спроби подолати прірву, яка роз'єднує світ емпірич. реальності і світ цінностей. Деякі із сучас. філософів не схильні вважати, що ця прірва є абсолютною. Сказане про новизну А. не означає, що в історії філософії в осн. її традиціях — індій., китай. та зх. — цінність раніше не досліджувалась опосередковано (без виокремлення самого поняття «цінності»). Якщо обмежитися зх. філос. традицією, то питання про те, що таке добро, справедливість, краса, як повинна жити людина і тощо, було предметом розгляду ще в антич. філософії (у цьому зв'язку переважно вказують на Сократа, як того, хто перемістив проблему людини в центр філософії). Але до кінця 19 ст. цінності розглядали в контексті метафізики, теології або епістемології. Отже, як правило, не усвідомлювалася особлива, специф. природа цінності: цю проблему намагались розв'язувати у світлі проблем реальності та істини; тому філософи не потребували й особл. терміна для позначення цінності. Вся зх. традиц. філософія, включаючи новочасну, не виокремлювала проблему цінності як окрему проблему, а розглядала її як частину проблеми реальності. Оскільки традиц. метафізика (онтологія) поділяла всю реальність на три великі сфери (Природа, Людина, Бог) і виокремлювала такі різновиди об'єктів як емпіричні, психічні, ідеальні (ментальні) та трансцендентні (Бог), то цінність зводили до якогось різновиду цих об'єктів. 20 ст. успадкувало від поперед. історії філософії дві осн. групи концепцій стосовно пояснення природи цінностей — об'єктивістську та суб'єктивістську. Лінію об'єктивіст. розуміння цінностей започаткував Платон: він розумів ідею добра як таку, що в принципі не відрізняється від ін. ідей; винятковість цієї ідеї полягала в тому, що, з погляду Платона, вона увінчує ієрархію всіх ін. ідей. Вада такого розуміння цінностей полягає в тому, що цінності в своїй основі вважаються такими, що не відрізняються від будь-яких ін. заг. понять. У середньовіч. томістській теології цінності вважалися ідеями, які Бог привніс у світ внаслідок акту творення світу та через явлення Христа — зокрема через Божий заповіт. Тим часом, на противагу антич. та середньовіч. філософії, в новочасній філософії утвердилося переважно суб'єктивіст. розуміння цінностей, згідно з яким цінності належать до психічних об'єктів: їх джерелом є наші бажання,

інтереси, почуття, ставлення. Отож, будь-яке оцінювання розглядалося як явище психічне, суб'єктивне, залежне від психіки індивіда чи колективу людей певного суспільства та епохи. Ця суб'єктивіст. лінія розуміння природи цінностей включає цілу низку видатних філософів Нового часу та поч. 20 ст.: Т. Гоббс, Б. Спіноза, Г. Ляйбніц, філософи-утилітаристи, А. Майнонг, Р. Перрі, логічні позитивісти (Б. Рассел, А. Айєр), Ч. Стівенсон. Усі ці філософи запропонували дещо відмінні варіанти суб'єктивістського розуміння цінностей: джерелом цінностей є бажання і задоволення (утилітаристи), інтереси (Р. Перрі), цінності є прихованими веліннями або командами (Б. Рассел), джерелом цінностей є почуття (т. зв. емотивізм — А. Айєр, Ч. Стівенсон). Попри деякі застереження, розуміння природи цінностей Ф. Ніцше є також в основі своїй суб'єктивістським: його заслугою є, однак, те, що він розглядав проблему цінностей у контексті істор. змін — настання нової епохи передбачає «переоцінку цінностей». До суб'єктивіст. розуміння цінностей схилялися також прихильники прагматизму: серед них особливо важл. внесок у теорію цінностей зробив Д. Дьюї. Початки об'єктивіст. розуміння цінностей знаходять у нім. філософа Г. Лотце; далі цю тенденцію простежують у неокантіанців (серед яких Г. Ріккерт став відомим завдяки своєму розмежуванню «цінностей науки і цінностей культури»). Але передусім критика емпірич. реалізму, позитивізму та психологізму з боку Е. Гуссерля (який завдячує Ф. Брентано, від якого запозичив поняття інтенціональності) значною мірою підважила переконливість суб'єктивіст. концепції цінностей. Ця критика Гуссерлем емпіризму та психологізму стала підставою для розвитку об'єктивіст. концепції цінностей. Її найвідомішими речниками стали М. Шелер та Н. Гартман. М. Шелер виходив з того, що послідовна теорія цінностей може бути тільки апіорною, адже на основі того, що люди цінують, не можна обґрунтувати, що ж варте поцінування: люди часто цінують те, що не варте поцінування. Але крайня форма інтуїтивізму та апіоризму, яку маємо в Шелера, на сьогодні зазнала серйозної критики.

У філософії кінця 20 ст. суперечка двох названих підходів до проблеми цінностей існує у вигляді певних тенденцій. Більшість сучас. філософів у поясненні природи цінностей прагнуть поєднати позитивні елементи обох підходів — як суб'єктивіст., так і об'єктивіст. Пояснюючи природу цінності, насамперед звертають увагу на відмінність між цінністю та її носієм. Носій цінності — це деяка основа або субстрат, якому притаманна певна цінність. Напр., носієм матер. цінності (яка нині переважно вимірюється грошовими одиницями) може бути якесь майно, дорогоцінності, грошові знаки тощо. Носієм цінності може бути не тільки щось матеріальне (скажімо, тканина і фарби в живописі), а психіка чи інтелект (напр., почуття краси, любові, певні ідеї, поняття, розуміння). Одна справа

виховувати в дитини почуття доброти, інша справа виробити в ній розуміння того, що означає бути добрим. Носієм почуття доброти є емоц. сфера дитини, а носієм розуміння є розум дитини. Поняття добра, справедливості, законності тощо є ціннісно навантаженими ідеями або поняттями (value-laden, value-charged concepts); носієм цінностей в даному разі є розум, інтелект. Отже, саме поняття цінностей відрізняється від звичай. понять, які вивчала традиц. логіка: помилково ототожнювати поняття цінності з ін. філос. поняттями чи категоріями (суто пізнавальними чи когнітив. за своїм змістом). Адже цінності містять у собі спонукал. складник: у значення терміна «цінність» входить усвідомлення того, що цінності не стільки «відображають» реальність, як приводять реальність у відповідність з тим змістом, який ми мислимо у цінностях. Саме тому цінності відіграють важливу роль у перетворенні реальності й здатні виконувати важливу роль в обґрунтуванні підстави для дії та у мотивації поведінки. Як правило, спрямовуючи індивід. і колект. дії, вони забезпечують граничні (останні) підстави для дії та діяльності. Зокрема від того, наскільки індивідів об'єднують деякі спільні цінності, вони здатні до спільних колект. дій. Більше того, єднання людей у нації, цивілізації чи людство (як щось більш-менш цілісне) передбачає наявність деяких базових спільних цінностей. Так само певний тип політ. культури спирається на деякі базові політ. цінності (напр., основою демократ. політ. систем є демократ. цінності як складник масової політ. культури). Окрім з'ясування природи цінностей, предметом А. є також дослідж. різновидів цінностей (класифікація цінностей). Переважно цінності поділяють на дві великі групи: «нижчі», або «матеріальні» цінності (для задоволення біол. потреб) і вищі, або духовні цінності. Цьому поділу прибіл. відповідає поділ на інструментальні, або зовн. цінності (ті, що є засобом для утвердження ін. цінностей) і самодостатні, або, інакше, внутр. цінності (англ. intrinsic value). Інструментал. є цінності, які є засобами для утвердження ін. цінностей (напр., транспорт є цінністю не сам по собі, а як засіб). Духовні цінності є переважно самодостатніми. Але слід мати на увазі, що велика кількість різновидів цінностей спонукає до того, щоб розглядати їх у цілому спектрі різноманіт. проміжних груп, які поєднують у собі іноді протилежні ознаки. Хоча різні автори пропонують різні способи класифікації цінностей та переважно вказують на такі класи: нижчі («біологічні», призначені задовольняти найпростіші потреби) та вищі (реліг., морал., соц., правові, політ., інтелект., культурні та естетичні). Часто між цими двома групами ставлять проміжні — життя як цінність, природа як цінність тощо. Цінність поєднує в собі як об'єктивні (зокрема і трансцендентні), так і суб'єктивні складники. Цінність, за висловом Р. Фрондізі, є результатом напруги між об'єктивним та суб'єктивним (ця складність цінності, поєднання в ній різнорід. елементів спонукала Фрондізі

пояснювати природу цінності за допомогою поняття ґешталту). Безперечно, що співвідношення між суб'єкт. та об'єкт. змінюється залежно від різновиду цінностей: нижчі (матеріальні) цінності — напр., поцінування тієї чи іншої їжі, одягу тощо — є більшою мірою інструментал. та суб'єкт., тим часом вищі, особливо реліг. та моральні, — є переважно внутр., самодостатні. Серед правових і політ. цінностей деякі є самодостатніми (напр., права людини, справедливість), інші — більшою мірою інструментал., зовнішні. Внутр., самодостатні цінності володіють більшою мірою ознаками об'єкт. цінностей. Від них лине «заклик» підтримувати та захищати їх; їхнє буття як цінностей, отже, не залежить від того, цінуємо ми їх чи ні — вони значать те, що варте поцінування. Якщо, скажімо, люди перестають шанувати найважливіші морал. цінності, то від того вони не перестають бути цінностями. Об'єкт. існування таких внутр. цінностей можна висловити за допомогою такого афоризму: якщо люди не цінують те, що варте поцінування, то тим гірше для людей. Оскільки внутр. об'єкт. цінності є цінностями, від яких іде заклик шанувати та захищати їх, то наслідком того, що люди не чують такого заклику, є духовна деградація людей (яка, зрештою, приводить до духовних та фіз. страждань). Хоча ствердження існування таких внутр. об'єкт. цінностей раніше дійсно спиралося або на інтуїтивізм, або на якісь форми наївного реалізму, сучасні філософи показали можливість їх обґрунтування без вдавання до наївних, непереконаливих аргументів. Окрім того, прийнято поділяти цінності на індивід., колект. (партикулярні) та універсальні. Універс. або, інакше, вселюдські цінності — це ті, що прийняті (чи мають перспективу бути прийнятими) різними народами,

культурами, націями, цивілізаціями (напр., права людини). Цінності партикулярні — це цінності даного суспільства, даної самобут. культури, нації, цивілізації. Зрозуміло, що універс. цінності існують як включені в контекст кожної із культур, націй чи цивілізацій (лише шляхом порівняння можна встановити їх універсальність, теоретично виокремлюючи їх з контексту їхнього реального існування). Нарешті, предметом А. є також дослідж. співвідношень та зв'язків між різними цінностями. Необхідно зазначити, що в минулому філософи в дослідж. з етики та А. прагнули обґрунтовувати суворо упорядковані ієрарх. системи цінностей. При цьому, як правило, деякі із цінностей вибирали в ролі підставових (базових), а інші вважали такими, що спираються на ці підставові. Такий спосіб систематизації цінностей одержав назву аксіолог. фундаменталізму. М. Шелер, напр., побудував свою ієрарх. систему упорядкування цінностей, обравши в ролі підставових реліг. цінності. Сучасні дослідники в галузі А. вже не виявляють схильності до фундаменталізму — до побудови логічно упорядк., ієрархічних систем цінностей, — оскільки в своєму реальному бутті цінності існують не у вигляді таких суворо побудов. систем, а являють собою скоріше деякі дуже динамічні системи.

Рекомендована література

1. R. Frondisi. What is Value? An Introduction to Axiology. La Salle, Illinois, 1971;
2. R. Attfield. Value, Obligation and Meta-Ethics. Amsterdam; Atlanta, 1995.

В. С. Лісовий

Бібліографічний опис:

Аксіологія / В. С. Лісовий // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-43500>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).